

УДК 811.161.2'28

DOI: <https://doi.org/10.31499/2415-8828.2.2022.268660>Тетяна Тищенко* , Зоя Комарова**

НОМІНАЦІЇ ТА НАРОДНІ ВІРУВАННЯ В РОДИЛЬНОМУ ОБРЯДІ СХІДНО- І ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРОК

У статті проаналізовано діалектні паралелі в корпусі номінацій та народних вірувань тематичної групи лексики родильного обряду західних і східних подільських говірок, які є маргінальними до ядра говору. Зауважено, що в номінації родильного обряду східно- та західноподільського ареалів подільського говору найчастотнішою є лексична номінація, виражена субстантивами і субстантивованими атрибутивами, атрибутивними узгодженими словосполученнями. Для кожної лексико-семантичної групи визначено характерні принципи номінації, зокрема найпродуктивнішими в обох досліджуваних ареалах є: ЛСГ назв жінок: дія → діячка; вік, дія → назва особи; кількість пологів → особа. ЛСГ назв дітей: дія → назва дитини; вік → назва дитини. ЛСГ назв інших учасників обрядодій: дія, обрядова функція → діяч; ранг діяча → діяч. ЛСГ назв обрядодій: дія → назва обряду.

Більшість лексем, які обслуговують родильний обряд, відомі в говірках обох ареалів, що підтверджує їх належність до подільського говору, окремі лексеми, зафіксовані в західноподільських говірках, указують на наближеність цих говірок до інших говорів південно-західного наріччя української мови.

У говірках обох досліджуваних ареалів діє майже однакова система заборон для вагітної жінки та новонародженої дитини, що виражається на синтаксичному рівні в оформленні складнопідрядних речень і використанні різних сполучників підрядності. Культурологічні тексти відображають фонетичні системи західних і східних подільських говірок.

Ключові слова: східноподільські говірки, західноподільські говірки, тематична група лексики родильного обряду, номінація родильного обряду, лексична номінація.

Tyshchenko Tetiana, Komarova Zoya. Nominations and folk beliefs in childbirth rite of Eastern and Western Podilian dialect.

The article analyzes dialectal parallels in the corpus of nominations and folk beliefs of thematic group of childbirth rite vocabulary of Western and Eastern Podilian dialects, which are marginal in relation to the core of the speech. It was noted that in the nomination of childbirth rite of Eastern and Western areas of Podilian dialect, the most frequent is the lexical nomination, expressed by substantives and substantivized attributes, attributive word combinations.

For each lexical-semantic group, characteristic principles of nomination are defined, in particular, the most productive in both studied areas are: lexical-semantic group of women's names: action → action figure; age, action → person's name; number of childbirths → person. Lexical-semantic group of children's names: action → child's name; age → child's name. Lexical-semantic group names of other ritual participants: action, ritual function → doer; actor rank → doer. Lexical-semantic group names of rites: action → name of the rite.

Most of the lexemes that serve the childbirth rite are known in the dialects of both areas, which confirms their belonging to the Podil dialect, some lexemes recorded in the Western Podil dialects indicate the proximity of these dialects to other dialects of the southwestern dialect of the Ukrainian language.

In the dialects of both studied areas, there is approximately the same system of prohibitions for a pregnant woman and a newborn child, which is expressed at the syntactic level in the design of complex sentences and the use of various subordinating conjunctions. Cultural texts reflect the phonetic systems of Western and Eastern Podil dialects.

Key words: East Podilian dialect, West Podilian dialect, thematic group of birth rite vocabulary, birth rite nomination, lexical nomination.

* **Тетяна Тищенко**, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна); e-mail: ttm1609@ukr.net.

** **Зоя Комарова**, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна); e-mail: komarova_zoya@ukr.net.

Актуальність. Вивчення просторової поведінки, ареальної варіативності лексики, взаємовідношень лексики різних діалектних систем – одні з першочергових завдань сучасної ареалогії української мови. І хоча в українській діалектології останнім часом з'явилася низка ґрунтовних досліджень спільного та відмінного в українських діалектах, зокрема праці І. Гороф'янюк [Гороф'янюк 2010], В. Леснової [Леснова 2010], Т. Тищенко [Тищенко 2010], Н. Хібеби [Хібеба 2010], Н. Хобзей [Хобзей 2010], та ін., проблема вивчення спільного та відмінного на різних мовних рівнях близьких чи віддалених діалектів української мови ніколи не буде вичерпаною. Такі дослідження є важливими для української діалектології, бо, як зауважує П. Гриценко, «розгляд репертуару ареальних опозитів не лише через призму протиставності, диференціації, а й варіативності, інтеграції розкриває значно більші можливості для з'ясування механізму виникнення лексичної відмінності говорів, пізнання закономірностей територіального розміщення мовних явищ, групування ізоглос, їх ареалогічної цінності, ніж констатація належності лексем до певного типу діалектних відмінностей» [Гриценко 1990, с. 13].

Подільський говір є найменш вивченим із говорів української мови, хоча дослідники вже давно спостерегли, що у структурному відношенні він не є монолітним. Діалектологи вважають, що міждіалектна взаємодія відбилася на внутрішньоподільському членуванні – на західну і східну, північну і південну зони [Гриценко 1994, с. 81]. Східноподільські та західноподільські говірки поєднує не тільки належність до одного говору, але і їх маргінальність відносно ядра говору. Оскільки західноподільські говірки межують з іншими говорами південно-західного наріччя, то в них чітко зберігаються ознаки свого ж наріччя, східноподільські – межують із середньонадніпрянським говором південно-східного наріччя, отже, неминуче зазнають впливу іншої діалектної системи.

Мета нашої розвідки – виявити діалектні паралелі в корпусі номінацій та народних вірувань тематичної групи лексики родильного обряду західноподільських і східноподільських говорів.

Джерелами дослідження слугували збірка «Східноподільський родильний обряд: лексикографічний і текстовий описи» Тетяни Тищенко та власні польові записи Зої Комарової, виконані в рідних для неї говірках Віньківецького району Хмельницької області.

У родильному обряді традиційно виокремлюють чотири етапи: передпологовий, власне пологовий, післяпологовий та соціалізувальний. Передпологовий етап обряду представлений у східно- і західноподільських говірках ритуальними, магічними, обереговими діями та повір'ями, системою табу, що передаються з уст в уста від матері до доньки. До власне пологового етапу належать обрядодії: прихід баби-повитухи, пологи, відтинання пупа, перша купіль, проща. До післяпологових обрядів належать вибір імені новонародженому, провідування породіллі й немовляти, вибір кумів і церковне хрещення, обряд очищення матері. Обрядодії відлучення дитини від грудей жінки, перерізання пут, коли дитина самостійно пішла, святкування річниці дитини, розв'язування засушеної пуповини належать до соціалізувального етапу родильного обряду [Тищенко 2009b, с. 252]. Кожен з етапів супроводжують номінації, які можна об'єднати в лексико-семантичні групи (ЛСГ), зокрема ЛСГ на позначення жінки, ЛСГ на позначення дитини, ЛСГ на позначення обрядодій та вірувань із ними пов'язаних.

З огляду на формат статті розглянемо лише окремі репрезентанти різних ЛСГ на різних етапах обряду.

На передпологовому етапі обрядової номінації в обох досліджуваних ареалах зафіксовано небагато, оскільки цей етап репрезентують в основному однакові системи заборон для вагітної жінки: *шити* *у св'ято* не^н *можна* *було шити* / *бо пришиє дитин* *і йзика* // *ну прати* / *ран'ше* *колис* *прели* *і це верети* *робили* // *то такого* *у св'ято* / *у не^нд'іл'у* не^н *можна* *робити* // *на пожежу* *йакшо* *дивиц'а* // *то не^н можна* *було* *руками* / *до т'іла* *мацац'а* // не^н *можна* *на похорон* *іти* / *бо казали* / *може* *бути* *мертва* *дитина* // *ййазати* не^н *можна* / *бо кажут* *пуповина* *буде* // *чере^нз* *мотузки* не^н *можна* / *того* *шо* *запугайц'а* *дитина* / *або* *ногами* *перепл'ятати* *буде* не^н *так* / *йак* *треба* // *крати* *н'е* / *дитина* *буде* *крати* // *бре^нхати* *тоже* *н'е* / *бо казали* / *шо* *буде* *брих^нойу* / *брихливойу* // *бити* *кота* / *собаку* не^н *можна* // *бо* *того* *шо* *у шерст'і* *може* *бути* *дитина* (зхп); *коли* *женичина* *ваг'ітна* / *дес'* *бйуц'а* / не^н *треба* *ваг'ітн'ї* *участвоват'* / *хоч* / не^н *хоч* / *воно* *отражайц'а* *на ц'ї* *дитинц'і* / *одна* *рубала* *ваг'ітноїу* *у* *воскре^нс'ін':а* *качку* / *а* *у* *дитини* *получилас'а* *губка* / *йак* *розрубана* / *зайача* *губка* / *потом* *ш:ували*; *ваг'ітн'ї* не^н *можна* *стриг'тис'а* / *бо* *дитин'і* *шос'* *поуредит'*; не^н *можна* *н'і* *шити* / *н'і* *пр'асти* *ран'ч'е* / не^н *можна* *сажу* *трусити* / *бо* *дитина* *буде* *кашил'ати* / *багато* *йе* (схп). Різницю спостережено лише в мовному оформленні, наприклад, якщо в східноpodільських говірках переважають мовні формули заборони, утворені за моделлю «...не можна, бо...», «...не можна, тому що...», то в західноpodільських говірках такі конструкції побудовані за моделями «...не треба, бо...», «... не можна, бо, казали,...», «...н'еа, того що...». Такі формули вказують ставлення респондентки до того, про що вона говорить: формули «...не можна, бо...», «...не можна, тому що...» сприймається, як безальтернативні, «... не можна, бо, казали,...» – респондентка того не робила чи не дотримувалася.

ЛСГ на позначення жінок. Лексико-семантичні групи на позначення жінок у родильному обряді західно- і східноpodільських говірок однаково наповнені.

Для номінації жінки, яка тільки народила, у говірках досліджуваних ареалів активно функціонує загальнонародна лексема (СУМ VII, 266) *пород'іл':а* у різних фонетичних варіантах, *пород'іл'а*, *род'іл'а* (схп), *пород'іл'а* (зхп). У східноpodільських говірках, крім того, вдалося зафіксувати питому лексему *роже^нниц'а*, *рожин'їца*, узгоджене словосполучення *сйра* *жінка* та неузгоджене атрибутивне словосполучення *жінка* *п'іс'л'а* *родоу*, таких номінацій у західноpodільських говірках нам не вдалося зафіксувати.

Кількість репрезентантів семи 'жінка, яка народила вперше' в обох ареалах обмежена: зафіксовано однослівні номени, похідні від *перший*: *перв'істка*, *перв'істка*, *першородка*, *першородка* та демінутив *перв'істочка* (схп), *перв'істка* (зхп), аналітичні найменування *молода* *жіночка*, *молода* *мама* (схп).

На позначення жінки, яка допомагає вагітній у родах, в обох ареалах зафіксовані подібні назви, зокрема *баба*, *бабка*, *повитуха*, *бабка-повитуха* (зхп), *баба-повитуха*, *бабка*, *бабка-повитушка*, *баба-шеп'туха*, *бабка-б'ранка* (схп). І хоч ці назви є загальноповиваними, часто фіксованими, збереженими у свідомості респонденток, прозоро мотивованими (*повитуха* ← *повивати*; *б'ранка* ← *брати* (дитину); *шеп'туха* ← *шептати* (над дитиною та породілею)), проте вони відходять на периферію лексико-семантичної системи обох ареалів, що пов'язано з позамовними чинниками. Використання демінутивів засвідчує

шанобливе ставлення до таких жінок, знання і вміння яких мали для породіль велике значення: *'баба / це друга 'мати* (схп), *'кожин р'ік ди'тина не^uсе три кала'ч-і до ц'їйейі 'баби на ве^uчер'у ўс'ігда* (схп); *ў си'л'і бу'ли та'к і ж'ін'ки / як'шо ж'інка на'роджувала там чи ни 'було чим за'вести / чи 'зима / чи шо / і 'були т'і лю'ди / як і при'мали 'роди / ба'би / ба'бка-пови'туха* (зхп), *хто йак м'іг / пови'тус'і да'вали хл'їб / да'вали хусточку / руши'чок там ўйа'зали / ше там | хто шо м'іг і грош'і / хто да'ваў* (зхп).

На позначення жінки, яка часто народжує, в говірках обох ареалів уживають вільні словосполучення *багато'д'ітна 'мати*, *багато'д'ітна 'мама*, *багато'д'етна мати*, *много'д'етна мат'* (схп / зхп), субстантивовані прикметники *багато'р'ідна*, *много'д'ітна*, *много'д'ітнайа* (схп), *много'д'етна* (схп), складні номінації *много'родка* (схп), *'мати-ге^uро'йін'а*, *мат'-ге^uро'йін'а*. У східноподільських говірках відзначено номінації за допомогою стійких порівнянь *йак к'вочка*, *йак кро'лиц'а*, які інколи згортаються до однослівних вторинних номенів із яскраво вираженою суб'єктивною негативною оцінкою *к'вочка*, *кро'лиц'а*, *коро'лиц'а*, *коро'лиха* [Тищенко 2009а, с. 214]. Крім того, у східноподільських говірках зафіксовано пропозитивні номени або описові конструкції: *'час'т'і 'д'іти*, *'час'т'і 'роди*, *йак р'ік | так і при'в'ід*, та ін. [Ibid.].

На позначення жінки, яка своїм молоком вигодувала чужу дитину, в обох ареалах зафіксовано номени *'мати*, *'мама*, *'мамка*, *году'вал'ниц'а* та описову конструкцію *та шо году'вала / кор'мила чужу ди'тину*: *йа ко'ли наро'дила / 'першу ди'тину / 'тобто те'бе / то х'лопчика зали'шила 'мама / наро'дила ї зали'шила // йо'го наз'вали Мун'т'ан / і в'ін та'кий був моц'нен'кий х'лопчик // а ў 'мене 'було ба'гато моло'ка і ме^uн'і при'носили йо'го і йа йо'го кор'мила* (зхд).

ЛСГ на позначення дітей. На позначення новонародженої дитини у східноподільських говірках зафіксовано лексеми, які за структурою є: субстантивами, похідними від дієприкметників: *новона'родже^uне*, *новона'родже^uний*, *новорож'д'он:ий*, *новорож'д'он:е*, *рож'дене*, *рож'дений*, *спа'с'он:ий*; субстантивованими прикметниками: *ма'ле*, *ма'лесе^uн'кий*, *ма'н'ун'кий*; субстантивами, похідними від основи *мал-*: *ма'л'ук*, *ма'л'утка*, *ма'л'атко*, *ма'л'у'чок*, *ма'л'а*; субстантивами з коренем *-мов-*: *не^uмоў'л'а*, *ни^eмоў'л'а*, *не^uмоў'л'атко*; субстантивами, зі старослов'янською основою *млад-*: *мла'д'ен'їц*, *мла'д'ен'їц*, *мла'д'ене'ц*, *мло'д'ен'їц*; та *ангел-*: *'анге^uл*, *анге^uлок*, *йанго'л'атко*; субстантивами зі зневажливою семантикою, похідними від дієслів **вилупити**, **вишкребти**: *'вишкри'бок*, *'вишкре'бок*, *'вишкрабок*, *'вишкр'їбок*, демінутив *'вишкрабочок* та лексема *'вилупок*; архілексемою та її демінутивами чи аналітичними словосполученнями, до складу яких вона входить: *ди'тина ма'лен'ка*, *ди'тинка*, *ди'т'атко*, *ди'т'а* [Тищенко 2020, с. 55–56].

У західноподільських говірках лексем із негативною конотацією та старослов'янського походження не зафіксовано, це переважно лексеми *новона'роджений*, *ди'тина* та демінутиви *ди'тинка*, *анге^uлок*, *ма'л'а*, *ма'лен'ке*, *ди'т'а*, *не^uмоў'л'а*. Крім того, у досліджуваних західноподільських говірках відзначено описову конструкцію *'т'їл'ки наро'диўс'а*.

Отже, більшість лексем цієї мікрогрупи має праслов'янське коріння *rodъ (ЕСУМ V, с. 88–89), *dětъ 56 (ЕСУМ II, с. 79), *malъ (ЕСУМ III, с. 371), *moldъ (ЕСУМ III, с. 502), *lupiti (ЕСУМ III, с. 309), *mъlova (ЕСУМ III, с. 492); частина є старослов'янізмами, на що вказує фонетичне оформлення таких лексем: *мла'д'ен'їц*, *мла'д'ен'їц*, *мла'д'ене'ц*, *мло'д'ен'їц*, *рож'дений*; чи запозиченими через старослов'янську мову з грецької *'анге^uл* (ЕСУМ I, с. 72).

На позначення дитини, народженої поза шлюбом, у східноpodільських говірках зафіксовано іменник *байстр'рук* / *байстр'рук* і похідні *байстр'у'чок*, *байстру'чок*, *байстр'ручка*, *байстр'ручка*, *байстр'ра*, рідше – *'копил*, субстантивовані прикметники *позашл'убне*, *ни'за'кон:ий* та дієприкметники *на'гул'аний*, *на'б'іганий*. Лексема *байстриук* відома літературній мові (СУМ I, с. 91). Лексема *байстриук* через польське посередництво запозичена з німецької мови, у яку потрапила через французьку з пізньолатинської, у якій *bastsrdus* означало «син в'ючного сідла» (жартівливий натяк на стосунки між служницями постійних дворів та погоничами мулів) (ЕСУМ I, с. 118). Лексема *копил* уже в праслов'янській мові відома зі значенням «незаконнонароджена дитина» (ЕСУМ II, с. 567). Аналітична номінація репрезентована атрибутивними словосполученнями *ди'тина не'уш'л'убна*, *ди'тина на'гул'ана*.

У західноpodільських говірках зафіксовано, крім загальнонародного *байструк* і похідних, лексему *'бен'карт*, що, на думку укладачів ЕСУМ, запозичена за польським посередництвом з німецької мови, у якій утворено від іменника *benc* «лава» та *hart* «твердий», що іронічно підкреслювало факт позашлюбного зачаття дитини на твердій лаві замість подружнього ложа (ЕСУМ I, с. 167). З таким значенням лексема зафіксована в багатьох діалектних словниках південно-західного наріччя. У Лексиконі Львівському ця лексема багатозначна, оскільки позначає семи незаконнонароджена дитина; байстриук, надто активна, рухлива, неспокійна дитина; невгамовний підліток; людина без моральних засад та цінностей (ЛЛ, с. 87). У буковинських говірках лексема відома зі зневажливим значенням 'байстриук' (СБГ, с. 28–29), згрубілим 'пустун, бешкетник' (СБГ, с. 28–29), зі значенням 'байстриук' таку лексему зареєстровано в словнику українських говорів Одещини (СУГО, с. 21) та Наддністрянському регіональному словнику (НРС, с. 44), у лемківських говірках лексема *бенкарт* позначає семи 'байстриук, безбатченко', у гуцульських – 'бездоглядний хлопчик' (Пиртей, с. 27), 'хлопчик-підліток', 'вередлива дитина' (Турчин, с. 24). У говірках Тернопільської області лексему фіксують зі значенням 'докучлива дитина'; 'байстриук' (СТІ). У центральноpodільських говірках така лексема вже відома лише зі значенням 'шибеник', що засвідчено в словнику «Матеріали до словника podільського говору» (МСПГ, с. 48). Отже, активність лексеми *'бен'карт* на позначення позашлюбного хлопчика чи вередливого хлопчика-підлітка в говірках південно-західного наріччя стихає вже в західноpodільських говірках, у центральноpodільських відома лише зі значенням 'шибеник', а в східноpodільських говірках відсутня взагалі. Незважаючи на різну номінацію дитини, народженої поза шлюбом, у східних і західних podільських говірках система повір'їв майже однакова. Наприклад, *позашл'убних христ'или так йак об'ично / так же 'само / та'к і 'д'іти називай'уца 'бен'карти // хо'т'іли їти до них у'куми* (зхп).

У лексико-семантичній мікрогрупі на позначення дітей за часом їх з'яви в родині в говірках обох досліджуваних ареалів переважають мононазви *не'р'вак*, *не'рши'чок*, *'первине'ц*' (зхп), крім цих, у східноpodільських зафіксовано мононазви *'перв'істок*, *'перв'істочок*, *не'р'вак*, *не'р'шак*, *'перве'не'ц*', *'п'ерв'ен'ец*, *'первин*, композит *не'рво'л'убец*' на позначення першої в сім'ї дитини-хлопчика, *'перв'істка* на позначення першої дитини-дівчинки. У говірках обох ареалів активно функціонують аналітичні номінації, виражені атрибутивними словосполученнями з головним словом *ди'тина* та атрибутивом, що вказує на порядок народження дитини або її статус відносно наступних дітей

у матері: *ди́т'а* ¹*перше*, *ди́т'атко* ¹*перве*, *ди́тина* ¹*перва*, *ди́тина* ^с*тарша*, *ди́тина* ^{наіс}*тарша*. В основі цих номенів праслов'янська основа **pergvъ* (ЕСУМ IV, с. 338). У східноподільських говірках номени *пе^р'шак*, *пе^р'вак* виходять за межі тематичної групи лексики родильного обряду, оскільки в досліджуваних говірках ними ще номінують мед першого взятку та перший рій, який відокремився від основного. Загальноновживані лексеми ¹*перв'істок*, ¹*перв'істка*, ¹*перв'істочка* в східноподільських говірках багатозначні, оскільки реалізують семи – ¹*перв'істка* 'жінка, яка народжує вперше', 'перша дитина-дівчинка в сім'ї'; ¹*перв'істок* 'перша дитина-хлопчик у сім'ї', 'жінка, яка народжує вперше'; ¹*перв'істочка* 'перша дитина-хлопчик у сім'ї', 'жінка, яка народжує вперше' [Тищенко 2020, с. 65].

На позначення найменшої в сім'ї дитини в усіх досліджуваних говірках зафіксовано похідні від праслов'янської лексеми **mězīnъ*, відомої зі значенням «наймолодший син» (ЕСУМ III, с. 473): *м'і'зини'ц'*, *м'і'зиниц'*, *м'і'зине'ц'*, *ме'зине'ц'*, *мі'зиниц'*, *м'і'зинок*, *м'і'зинчик*, *м'і'зеник*. У східноподільських говірках зафіксовано номен *л'убимчик*, мотивований дієсловом *любити*, та композит *м'і'зинчик-л'убимчик*: *л'убимчик / йо'го на'б'іл'ше пли'кайт' / бо во'но на'менше* (схп). У східноподільських говірках засвідчено і зневажливі назви найменшої дитини в сім'ї *'вишкри'бок*, *'вишкре'бок*, *'вишкрабок*, *'вишкр'ібок*, *'вишкрабочок*.

Найменші діти в сім'ї часто брали участь у різноманітних обрядах: *м'і'зине'ц' у нас нап'риклад бу'ло та'ке / ра'н'іше у нас град час'т'іше випа'даў / там л'ітом паде град / то ка'зали так / а'бо м'і'зине'ц' / або пе'р'вак / пе'рша'чок // шоб виб'і'гати над'в'ір і пе'ре'кушувати ц'і гра'дини / то то'д'і пе'ре'ста'йе град і'ти* (зхп). Такі діти вважалися мудрими, бо, як правило, це діти народжені батьками вже в старшому віці, вважалося, що їм разом з генетикою передавалась уже й мудрість батьків: *йі'йі називали 'вишкрабок / во'на бу'ває 'дуже 'мудра / воло'д'іе харак'терними 'навиками / во'на по'вин:а 'бути 'дуже ро'зумна* (схп). У весільному обряді обжинків, коли одружують найменшу дитину, батькам плетуть вінки: *ос'тан'.а ди́тина / на в'іс'іл'ах накла'дайт' в'ін'ки на бат'к'іў / ко'ли 'жен'ат' ос'тан'.у ди́тину* (схп). У східноподільських говірках нам удалося зафіксувати ще й такі регіональні традиційні обрядодії за участю найменшої дитини: *м'і'зинчик / у нас ц'а ди́тина б'рала 'учас'т' / йак'шо йа'кас' р'іч загу'билас'а / і з'найт' / шо во'на 'дома / ну п'росто не' 'можут' на'йти / і м'і'зинчик пе'ре'у'йазуваў 'н'іжку сто'ла / і ка'заў / те шо ўз'аў / те і в'і'д:аї / і зна'ходили / і ше м'і'зинчик заўж'ди випрова'жаў до ш'л'убу бра'т'іў і се'с'тер* (схп).

ЛСГ на позначення етапів обряду. Більшість обрядодій родильного обряду в західно- і східноподільських говірках мають однакову номінацію та семантичне наповнення. Це такі обрядодії, як залучення дитини від грудного вигодовування, хрещення, продаж дитини через вікно, та ін.

Однією з давніх обрядодій родильного обряду є обряд продажу дитини через вікно, якщо дитина часто хворіє. Таку обрядодію мовці говірок обох ареалів номінують дієслівним словосполученням *продати ди́тину*: *у нас в'ін же хво'р'іў / при 'родах там при'жаўс'а / ўс'о / і в'ін захво'р'іў та'ко ма'лен'ким буў // ко'лис' при'шоў до 'пани о'дин друг і 'каже // а ў'н'ого ў ро'дин'і маў в'ін три х'лопц'і / і ўс'і х'лопц'і здо'ров'і / к'репк'і / ну ми 'кажимо / ну шо б'і'да з 'цеїу ди́тинойу / бо'л'іе / хво'р'іе / шо ро'бити / а в'ін 'каже // а ви 'мен'і йо'го про'дайте // ка'жу йак про'дати // ну ота'ко 'каже откри'ваї в'і'к'но / а ми 'жили*

ў ¹Нов-їй ¹Ушиц'ї / там на ¹первому ета^ж-ї / там в-їк'но откри¹валос'а / ¹каже откри¹ваї в-їк'но // і ме^н'ї с' хати / ¹каже йа то^б-ї дам ^жрош-ї / ти ме^н'ї да¹ваї ^н'їби дї¹тину / і в-їн ¹буде так йак м-їй / ти ¹будеш году¹вати // в-їн ¹буде раху¹ватис'а м-їй // ну і ми та^кїй об^р'ад зро^били // ну не^з'найу чи це во^но так помо^гло / шо в-їн ста^ў к^репиши^м і с'лава ¹Богу ¹вир'їс здо^ровим (зхп). У східноподільських говірках такої обряд здійснювали над дитиною йак^шо ¹дуже с'лаб-ї ¹д'їти / то би^єрут' в-їк'но вит'а^гаїут' і не^р'е^даїут' / і ¹кажут' / куп'їт' ў ¹мене ц'у дї¹тину / і тої да^їе ^жрош-ї / і так куп'ї^аїе (схп). Якщо в сім'ї помирали діти або мали вади, не їли, хворіли, не росли, то батьки вдавалися до обряду обдурення Долі: ко^ли ба^гато д'ї^тей поми^раїут' ў ц'ї с'їм'її / і во^ни не^з'найут' / шо ро^бит' / і дут' до ўра^чїў / і дут' до баб^н'к'їў / і н'ї^чого не^пома^гаїе / то^д'ї ц'а ¹мама / йа^ка наро^дїла дї¹тину / прода^їе / ко^му во^на ¹хоче / чи т'їй на^сц'ї / шо йї^ї в-їн^чала / чи с'воїї сї^ст^р'ї / чи йо^го б^ратов-ї / чи сї^ст^р'ї / прода^їе ^чере^з в-їк'но / і то^д'ї ¹д'їти не^поми^раїут' (схп); йак^шо дї¹тина ¹дуже ни йїст' / чи йа^кас' ни та^ка / йак т^реба / і пода^їут' ^чере^з в-їк'но / чи куп'ї^аїут' / чи кра^дут' / ну і це ¹бут'їмто в-їд:аїут бол'ач^ки / а то^д'ї вир'їтаїут' на^зад (схп).

У західноподільських говірках зафіксовано обряд зняття наврочення з дитини, який мовці номінують теж дієслівними словосполученнями зн'ї¹мати во^гон', ски^дати во^гн'у. Залежний компонент словосполучення во^гон' указує на спосіб лікування зуроків: а ¹ванка / то во^на ¹дуже була ўрочливо^у / ма^лен'коїу / ко^ли була // от за^ходили ж там ¹л'уди ж ^р'їзн'ї за^ходили // ж-їн'ки при^ход'ат' ў ¹хату / н'ї^чого / нор^мал'но // по^дїў^л'ац'а пого^вор'ат' // ўсе йак ¹маїе ¹бути // с^тойало заї^ти ¹д'ад'ков-ї йа^комус' ў ¹хату / ў ¹нейї пос'т'їно п-їд'ї¹малас'а те^м'пне^р'а^тура і п^р'амо так ¹йакос' аж ^п'їнка з ^ротика іш^ла / і ме^н'ї ¹бабка од^на ска^зала / шо т^реба ски^дати во^гн'у / бо це ў ¹нейї та^к'ї ўроки / і так во^на ¹д'їе на це / ну і йа ¹мус'їла / бо до ¹того ¹часу / ^жр'їшна / Отче^нашу не^з'нала / а ¹бабушка ме^н'ї роска^зала / б^рала во^дичку ў ста^канчик шчи^тала ¹деўїат' с'їрни^к'їў с' ко^робки с'їрни^к'їў б^рала ¹деўїат' штук // шчи^тала оди^н / два / до де^ўїа^ти / і то^д'ї п-їд^пал'увала / і то^д'ї с'їр^ник п-їд^пал'ила о^ди^н і начи^найїш та^ко / як ўр^од'ї би йак на^в'їгл'ї / йак на^зад ки^дати // дого^р'аїе с'їр^ник і ти не^п'росто ки^даїеш у воду / а йак ^наче вивер^тайїш ¹руку і ки^даїеш у ¹воду / а йак ^наче вивер^таїш ¹руку і ки^даїеш на ц'у ¹воду і шчи^таїеш до де^ўїа^ти на^зад / ¹деўїат' / в-їс'їм / ш-їс'т' / с'їм і так ¹дал'ї // ну спо^чатку т^реба прочи^тат' ¹Оч:е^наш // перехрес^тити ц'у во^дичку // прочи^тати цїї ¹Оч:е^наш // ц'ї с'їр^ни^ки спа^лити / і ко^ли ўроки / то с'їр^ни^ки го^лоўками та^ко опу^скаїуц'а до^низу // а ко^ли не^м'аїе ўро^к'їў / то во^ни та^ко со^б'ї п^лаваїут' з^верху на во^д'ї / і ўс'о / і то^д'ї ¹каже ¹цейу во^дичкоїу пос^тавити х^рестики на чо^л'ї / на ¹личку / на ¹ручках / ^н'їби зро^бити х^рестики / ўс'о / і то^д'ї ¹цейу во^дичкоїу на од'в'їрок ¹кажут' / де за^в'їси / де д^вер'ї / на ц'ї за^в'їси ^н'їби по^лити / і ўс'о / ¹можна ў рот у^з'ати ¹теїї во^дички і так ^пирскнути на ¹дитину // йа то^б'ї ¹хочу ска^зати / шо да / допома^гало / з^разу дї¹тина заспо^кїувалас' / і ¹дуже ¹доўго було ў ¹нейї / при^наїм'н'ї / йак во^на була ма^лойу / ма^лен'коїу // а ц'у во^дичку вили^ваїеш ¹тоже дес' п-їд' ¹дерево / шо^б н'їхто не хо^дїў / чи ўже ¹була канал'їза^ц'їїа / ти вили^ваїеш ту^да (зхп).

Саме такої обрядодії в східноподільських говірках не зафіксовано, хоча явище зурочення мовці коментують і пропонують багату палітру способів уникнення чи подолання його наслідків. Наприклад: шчо^б не^паўрочили / ¹мама у дї¹тини з^лизувала ¹лоба; ^клалі обоўїязково ¹йакїс' ме^н'та^л'їчний пре^д'мет

коло дитини / хрестик над'ївали і закри'вали / щоб менше хто бачи'ю; в'їд зурок'їю ч'їп'л'али дитин'ї ш'пил'ку / їми'вали поми'лками і їти'рالی хусточкойу; злизувати три'рази з'лоба / і пл'у'вали чере"з пли"че / це щоб не" зурочили дитину / йазу'ком / і випл'увати чере"з пли"че; в'їд зг'лазу до ба'б'їю во'дили / йак'шо дитина п'лаче посто'їан:о / то то'д'ї не"сут' до ба'би / баба на йа'їечко ви'качує й'її; йак'шо л'у'дина приїш'ла / то їз'ати ночну ру'башку і пости'рати дитин'ї з'лоба / з'ручок / з н'їг // можна за'бити гвозд' у'од'їрку; св'а'чена вода // брискали й'якос' на'хрест / і хату брискали / і дитину / там / де во'но спит' / їми'вали личко (схп).

Релігійний обряд, який відправляють над новонародженим або над дорослим на знак їх прилучення до християнської церкви і віри, у говірках досліджуваних ареалів відбувається майже однаково. Особливої різниці в номінації учасників цього обряду ми не спостерегли. У говірках обох ареалів зафіксовано загальнонародні лексеми хрещення (СУМ ІХ, с. 143), *хрестини* (СУМ ІХ, с. 140), мотивовані дією.

Зазвичай обряд хрещення здійснювали через сорок днів після народження дитини, а якщо дитина дуже хворіла, то обряд проводили раніше. У східноподільських говірках на позначення таких хрестин зафіксовано аналітичну назву – атрибутивне узгоджене словосполучення *га'р'ачі хре"с'тини* (схп).

На позначення семи 'бути хрещеним батьком або матір'ю' в говірках обох ареалів зафіксовано синонімічні фраземи *де"р'жати до хрис'та, три'мати до хрис'та*. На важливу роль хрещених батьків у житті дитини вказують репрезентанти семи 'хрещений батько стосовно дитини', 'хрещена мати стосовно дитини'. Більшість зафіксованих назв у говірках обох досліджуваних ареалів є аналітичними, до їх структури входять іменники *бат'ко, тато, мама, мати, бат'ки: бат'ки хресн'ї, бат'ки пох'ресн'ї, бат'ки хре"ш'чен'ї, бат'ко хре"сний, бат'ко хриш'чений, мама хресна, мама пох'ресна, мати хриш'чена, мати пох'ресна, тато хресний, тато хриш'чений* (схп).

Мононазви субстантиви *хриш'чений, хре"сний, хриш'чена, хресна, на'нашко, на'нашка* відомі в східноподільських говірках, та *хре"сний, хресна* – у західноподільських говірках.

На позначення хлопчика стосовно своїх хрещених батьків у говірках обох досліджуваних ареалів зафіксовано загальноновживані лексеми *хре"ш'ченик* (СУМ ІХ, с. 143), *пох'ресник* (СУМ VII, с. 457) та кореляти жіночого роду *пох'ресниц'а, хре"ш'чениц'а*.

Після обряду хрещення дитини мати повинна була пройти обряд очищення церковного й одержати дозвіл на вільний вихід у люди. У західноподільських говірках таку обрядодію номінують словосполученням *їз'ати вив'їд*: мотивують: *не" можна на вулиц'у ви'ходити / по'ка вив'їд не" їз'али // це називайц'а їз'ати вив'їд // ну як їз'ала вив'їд // то то'д'ї їже ж'їнц'ї і можна кругом ходити* (зхп). У східноподільських говірках на позначення такої обрядодії зафіксовано назви *вив'їд, ви'води* або дієслівне словосполучення *їти на вив'їд: вив'їд поро'д'їл'ї / поро'д'їл'а / ста'їе на кол'їна / бат'ушка ризою накри'вайє й'її / чи'тайє мо'литу / опи'їм ви'водит / по'том їже п'їс'л'а ц'ого во'на має п'раво ходити кругом їс'о / бо то во'на ше не" мала п'рава ходит* (схп). Такі назви обрядодії мотивовані назвою дії 'вивести зі стану породілі'.

Отже, більшість номенів на позначення учасників та обрядодій родильного обряду в східно- і західноподільських говірках однакова. Відзначено локальні повір'я, що репрезентують такі діалектні мікротексти: *коли ви'ходиш із ро'д:ому / шос' там рос'те йа'кас' рос'лінка / зазв'чай шос' зе'лене та'ке / ц'а / йак во'на / то т'реба 'н'іби с'переду ро'д:ома / ц'у г'іл'ачку ўло'мати / ка'зали т'реба заб'рати сон / шоб ди'тина 'дома с'пала / то г'іл'ачку т'реба к'ласти п'ід мат'расик / 'г'ілочку чи шо там ўла'майеш (зхп); йак з ро'д:ому їдеш і ўже 'б'іл'ше не' 'хоче'ш д'ітей 'мати // то т'реба з ро'д:ома шос' ук'расти // шоб 'б'іл'ше не' вер'татис' а с'уда (схп); на стол'і ди'тин'і си'д'іти не' 'можна / бо коли ве'с'іл'а 'буде і 'будут' коро'вай пе'к'ти / то в'ін прис'їдайє / не' ви'сокий / а 'падає (зхп); не' 'можна д'іў'чатам / то 'кажут' / шо не' 'можна д'іў'чатам / то 'кажут' / шо не' 'можна / шоб' коро'вай з'ї'шоў (схп); не' 'можна / бо 'падати 'будут (схп); йак'шо ди'тина не' спит / то бе'рут со'лону с' поро'с'ати / та кла'дут п'ід 'голову / ну шоб 'луче с'пало / йак поро'с'а // барло'жок / де поро'с'атко спит' / йак'шо спо'коїне поро'с'атко / ста'вили йо'го ў 'торбочку / зав'вали йо'го ў пил'ушку / і с'тавили ди'тин'і (схп). Такі мікротексти мають не тільки культурологічне значення, вони є джерелом дослідження особливостей усіх мовних рівнів досліджуваних говірок.*

Висновок. У номінації родильного обряду східноподільського та західноподільського ареалів подільського говору найчастотнішою є лексична номінація, виражена субстантивами і субстантивованими атрибутивами, атрибутивними узгодженими словосполученнями, зокрема на позначення жінок і дітей за різними диференційними ознаками. Для кожної лексико-семантичної групи характерні власні принципи номінації. Найпродуктивнішими принципами номінації в обох досліджуваних ареалах є:

ЛСГ назв жінок: дія → діячка: *пови'туха, б'ранка, ро'д'іл'а, рожи'ниц'а*; вік, дія → назва особи: *'баба б'ранка, 'бабка-пови'тушка*; кількість пологів → особа: *багато'д'ітна, много'д'ітна*.

ЛСГ назв дітей: дія → назва дитини: *не'моў'л'я, новона'родже'ний, 'вилупок, 'вишкре'бок, писк'л'а*; вік → назва дитини: *с'ї'мак, с'ї'мачок, се'ми'м'іс'ачне, вос'ї'мак, ма'ле, ма'л'ук, ма'л'атко*.

ЛСГ назв інших учасників обрядодій: дія, обрядова функція → діяч: *'бат'ко хриш'чений, 'мати хриш'чена, хриш'чений, хре'сний*, та ін.

ЛСГ назв обрядодій: дія → назва обряду: *'вив'ід, п'і'ти на 'вив'ід, ў'з'ати 'вив'ід, з'н'ати зу'роки, з'н'ати во'гон'*, та ін.

Більшість лексем, які обслуговують родильний обряд, відомі в говірках обох ареалів, що підтверджує їх належність до подільського говору, окремі лексеми, наприклад *'бен'карт*, яка зафіксована в західноподільських говірках, указують на наближеність цих говірок до інших говорів південно-західного наріччя української мови.

У говірках обох досліджуваних ареалів діє майже однакова система заборон для вагітної жінки та новонародженої дитини, що виражається на синтаксичному рівні в оформленні складнопідрядних речень та використанні різних сполучників підрядності. Культурологічні тексти відображають фонетичні системи західних і східних подільських говірок.

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні лексико-семантичних паралелей в інших тематичних групах лексики східно- та західноподільського ареалів української мови.

ДЖЕРЕЛА

- ЕСУМ – Мельничук, О. С. (ред.) (1982–2012). *Етимологічний словник української мови*. У 7 тт. Київ, т. 1–6.
- ЛЛ – Хобзей, Н., Сімович, К., Ястремська, Т. і Дидик-Меуш, Г. (2015). *Лексикон львівський: поважно і на жарт*. Львів, 852 с.
- МСПГ – Гороф'янюк, І. В. (упорядн.). (2021). *Матеріали до словника подільського говору*. Вінниця, 461 с.
- НРС – Шило, Г. (2008). *Надністрянський регіональний словник*. Львів, Нью-Йорк, 287 с.
- Пиртей – Пиртей, П. С. (2004). *Короткий словник лемківських говірок*. Івано-Франківськ, 364 с.
- СБГ – Гуйванюк, Н. В. (ред.) (2005). *Словник буковинських говірок*. Чернівці, 688 с.
- СТІ – Словничок тернопільської гвари. URL: <https://www.facebook.com/tarnopil/posts/1142821275823819/> (дата запису: 12.09.2022).
- СУГО – Словник українських говорів *Одещини* (2010). Одеса, 222 с.
- СУМ – Білодід, І. К. (ред.). (1970–1980). *Словник української мови*. В 11 тт. Київ.
- СХРО – Тищенко, Т. (2014). *Східноподільський родильний обряд: лексикографічний і текстовий описи*. Умань, 382 с.
- Турчин – Турчин, С. Д. (2011). *Словник села Тилич на Лемківщині*. Львів, 384 с.

ЛІТЕРАТУРА

- Гороф'янюк І. В. (2010). Зі спостережень над подільсько-поліськими паралелями в дендролексичі. [У:] *Волинь – Житомирщина*, 22/II, с. 56–65.
- Гриценко, П. Ю. (1990). *Ареальне варіювання лексики*. Київ, 268 с.
- Гриценко, П. Ю. (1994). Основні риси подільського говору. [В:] Артюх, Л. Ф., Балущок, В. Г., Болтарович, З. Є., та ін. *Поділля: історико-етнографічне дослідження*. Київ, с. 74–81.
- Леснова, В. В. (2010). Діалектна оцінна лексика: слобожансько-поліські паралелі. [У:] *Волинь – Житомирщина*, 22/II, с. 178–186.
- Тищенко, Т. М. (2009а). Номінація жінок у родильному обряді Східного Поділля. [У:] *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (Мовознавство і літературознавство)*, 2, с. 211–217.
- Тищенко, Т. М. (2009б). Семантика номінацій обрядодій східноподільського родильного обряду. [У:] *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія (Мовознавство)*, XXI–XXII, с. 48–52.
- Тищенко, Т. М. (2010). Східноподільські-поліські паралелі в лексичі бджільництва. [У:] *Волинь – Житомирщина*, 22/II, с. 266–275.
- Тищенко, Т. М. (2020). Номінація дитини в родильному обряді в східноподільських говірках. [У:] Зелінська, О. Ю. (ред.). *Людина в мові і тексті*. Умань, с. 165–236.
- Хібеба, Н. В. (2010). Весільна лексика в бойківському й середньополіському етнокультурних ареалах ХХІ століття. [У:] *Волинь – Житомирщина*, 22/II, с. 363–372.
- Хобзей, Н. В. (2010). Дієслова з префіксом ви- в говірках північного та південно-західного наріччя української мови: до пошуку паралелей. [У:] *Волинь – Житомирщина*, 22/II, с. 283–289.

REFERENCES

- Horofianiuk I. V. (2010). Zi sposterezhen nad podilsko-poliskymy paraleliamy v dendroleksytsi [From observations on Podilian-Polisian parallels in the dendrolexicon]. [U:] *Volyn – Zhytomyrshchyna*, 22/II, s. 56–65. (in Ukrainian)
- Hrytsenko, P. Yu. (1990). *Arealne variuvannia leksyky* [Area variation of the vocabulary]. Kyiv, 268 s. (in Ukrainian)
- Hrytsenko, P. Yu. (1994). *Osnovni rysy podilskoho hovoru* [The main features of the Podilian dialect]. [V:] Artiukh, L. F., Balushok, V. H., Boltarovych, Z. Ye., ta in. *Podillia: istoryko-etnografichne doslidzhennia*. Kyiv, s. 74–81. (in Ukrainian)
- Liesnova, V. V. (2010). *Dialektna otsinna leksyka: slobozhansko-poliski paraleli* [Dialectal evaluative vocabulary: Slobozhanian-Polisian parallels]. [U:] *Volyn – Zhytomyrshchyna*, 22/II, s. 178–186. (in Ukrainian)
- Tyshchenko, T. M. (2009a). *Nominatsiia zhinok u rodylnomu obriadi Skhidnoho Podillia* [Nomination of women in the birth ceremony of Eastern Podillia]. [U:] *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 8. Filolohichni nauky (Movoznavstvo i literaturoznavstvo)*, 2, s. 211–217. (in Ukrainian)

Tyshchenko, T. M. (2009b). Semantyka nominatsii obriadodii skhidnopodil'skoho rodylnoho obriadu [Semantics of the nominations of the rites of the Eastern Podilian birth ceremony]. [U:] *Visnyk Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu. Filolohiia (Movoznavstvo)*, XXI–XXII, s. 48–52. (in Ukrainian)

Tyshchenko, T. M. (2010). Skhidnopodil'ski-poliski paraleli v leksytsi bdzhilnytstva [Eastern Podilian-Polisian parallels in the beekeeping vocabulary]. [U:] *Volyn – Zhytomyrshchyna*, 22/II, s. 266–275. (in Ukrainian)

Tyshchenko, T. M. (2020). *Nominatsiia dytyny v rodylnomu obriadi v skhidnopodil'skykh hovirkakh* [Nomination of a child in the birth rite in Eastern Podilian dialects]. [U:] Zelinska, O. Yu. (red.). *Liudyna v movi i teksti*. Uman, s. 53–77. (in Ukrainian)

Khibeba, N. V. (2010). Vesilna leksyka v boikivskomu y serednopoliskomu etnokulturnykh arealakh XXI stolittia [Wedding vocabulary in Boykiv and Middle Polisian ethnocultural areas of the 21st century]. [U:] *Volyn – Zhytomyrshchyna*, 22/II, s. 363–372. (in Ukrainian)

Khobzei, N. V. (2010). Diieslova z prefiksom vy- v hovirkakh pivnichnoho ta pivdenno-zakhidnoho narich ukrainskoi movy: do poshuku paralelei [Verbs with the prefix ви- in the pronunciations of the northern and southwestern dialects of the Ukrainian language: to the search for parallels]. [U:] *Volyn – Zhytomyrshchyna*, 22/II, s. 283–289. (in Ukrainian)

Подано до редакції 15.09.2022 року

Прийнято до друку 08.10.2022 року